

թերթին, որ այս տարի կը սկսի իւր յիսներորդ տարեշրջանը: Մեր նպատակը չէ հոս խօսիլ յիշեալ թերթին գործունէութեան վրայ, որ իբր երկշաբաթաթերթ, ամսաթերթ եւ նաեւ եռամսաթերթ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է արեւմտեան Հայոց գրականութեան մէջ, եւ իբր ուսումնաթերթ մանաւանդ ազգային հին գրականութեան մեծ ծառայութիւն մատուցած է: Միայն կը յիշեցնենք՝ որ «Հանդիսիս» մէջ արդէն ընդարձակօրէն խօսուած է սոյն թերթի գործունէութեան վրայ¹, եւ ուր գրուած է միանգամայն «Բազմալիպի», քառասունեւերեքամեայ (1843—1886) շրջանին մէջ ի մասնաւորի Հայկական գրականութեան նկատմամբ հրատարակած յօդուածներու երկարածիք շարք մը գլխաւորաբար 1873էն ետքը, երբ «Նոր Ըարբ», մը սկսաւ եւ կը հրատարակուէր եռամսեայ ուսումնաթերթի մը ծրագրաւ, մինչեւ որ մօտ տարիներս կրկին ամսաթերթի ձեւն առաւ, եւ նաեւ ծառայօն, որ շորեքկին տասնամեակներէ աւելի տեւողութեան մէջ միշտ անփոփոխ մնացած էր, աւելի եւս ընդարձակուեցաւ:

Թերթին խմբագրութիւնը կիսադարեան շրջանագրաձին առթիւ միտք ունի այս տարի աւելի եւս շքեղութեամբ եւ զարգացած հրատարակել թերթը: Կը մաղթենք աւելի եւս յաջողութեամբ երկրորդ եւ անդագոյն եւս կիսադարեան շրջանաց տարեգրաձինը: Այս յուսոյ կատարուելուն իրաւամբք ստոյգ գրաւական մըն է Վենետիկոյ Մեծ. Միաբանութիւնը:

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ԳՈՒՐՈՒՄԵՐԵՐ ԵՒ ԹՐԱՆՍԼԻՄԵՆՈՅ ՀՈՅՈՑ ԳՐԱՆՏԵՐԵՐ

«Հանդիսի» նախընթաց թուեւուն մէջ գրիւք կարեւոր գրութիւնն մը Պուքովնայի Հայոց գաղթականութեան պատմութեան, անոնց պլուսյալ սովորութեանց վրայ, եւնէ՝ Սակայն յիշեալ գրութեան մէջ չէր գտնուիր որեւիցէ յիշատակութիւն մը նոյն Հայոց ընտանեկան կենաց կամ մանաւանդ ընտանեկան զրոյցներու:

¹ Հմմտ. Հանդիսի Ա. 1888, Թ. 4, էջ 58—62:

² Հմմտ. Հանդիսի Ա. 1891, Թ. 1, 2, 7 եւ 9, որ եւ առանձինն լայն տեսակ աւելի ընդարձակ իբր Գ. Հատոր «Վզգայրի Մատենադարանի», Գրոցոս արեւմտեան է. «Դեմե-ստիս 8ա», Արեւելեան Հայք ի Պուքովնայ, թրգոմ. Հ. Գրիգորի Ա. Գալեմբարեան: Վիննա, 1891. 79 էջ. Գին՝ 85 սանդ.:

եւ վէպիկներու նկատմամբ: Այս պակասը լրացուցած է այժմ ուրիշ Հայասէր եւրոպացի գիտնական մը՝ Տր. Հենրիկոս Վիլյաքսի, որուն սոյն նիւթոյ վրայ պլուր գրած մէկ ուրիշ յօդուածը գրիւք նաեւ «Հանդիսի» մէջ¹: Այս գիտնականը քիչ մ'աւելի ընդլայնելով իւր ծրագրերը՝ հաւաքած է ոչ միայն Պուքովնայի, այլ նաեւ Թրանսլիմանիոյ կամ Առտեալի Հայոց առասպելներն ու զրոյցները, եւ այս ամէնը հրատարակած է ի Համպուրկ շքեղ հրատարակութեամբ՝ հետեւալ տիտղոսով. «Առասպելք եւ զրոյցը Հայոց Պուքովնայի եւ Թրանսլիմանիոյ»:

Իւր հաւաքման կերպին ու շարժառիթին վրայ լիութի տեղեկութիւն կու տայ հեղինակը գրքին յառաջաբանութեան մէջ: «Թէ վաճառականութեան եւ թէ քաղաքագիտութեան, մատենագրութեան ու գիտութեանց մէջ, կ'ըտէ, նշանաւոր դիրք մը գրուած են այլեւսյալ ՀունգարաՀայք ի սկզբանէ հետէ: Դժբախտաբար այս օրս հայ լեզուն Թրանսլիմանիոյ Հայոց միայն ծեր սելուռը կը գործածէ իբրեւ առաւելին խօսակցութեան լեզու, իսկ դպրոցներու մէջ միայն կ'ընթի ուսման ժամանակը. ուստի քանի մը տարի ետքը ՀունգարաՀայք անշուշտ բոլորովին պիտի ձուլուին հունգարական ազգին հետ: Այս լեզուի անկման դէմ Կորչայի, Գովրիկեանի, Փաթրուպանիի, Մոնկոթի եւ այլ գիտնոց ըրած ջանքերն արգելք չեն կրցած ըլլալ»:

«Այս հաւաքման շարժառիթն եղաւ, կ'ըտէ, Գ. Մունցաթ (G. Munzath), որ Կալեքիայի եւ Պուքովնայի Հայոց առունք կենաց ամենահմուտն է գիտնոց մէջ, եւ որմէ նաեւ վաղամեռիկ վիեննացի լեզուաբանը՝ Յ. Հանուշ² քաղած առած է իւր մեծ երկասիրութեան մէջ Հայոց նկատմամբ եղած նիւթերը: Մունցաթ ինձի ալ առաւ իւր ժողովածոյին մէջ՝ եւ այն՝ կարեւորագոյն մասը: Իւր ժողովածոյին վերաբերեալ կտորներուն մեծ մասին նկատմամբ գիտողութիւններ կցած է Հանուշ, զորոնք անփոփոխ պահած եմ հրատարակութեանս մէջ»:

«Իսկ հաւաքմանս ի գլուխ ելելը պար-

¹ Հմմտ. Հանդիսի Ա. 1890, Թ. 6, էջ 139 այս վերջաբանով՝ «Առասպել մ'առ Հայք եւ Աֆրիկէ», որ եւ այս հաւաքածոյից մէջ առնուած է (Թիւ. ԽԳ, էջ 128 եւն): Հաւաքման քանի մ'ուրիշ կտորներն ալ հրատարակած էր հեղինակն ուրիշ եւրոպական թերթերու մէջ:

² Heinrich von Wilslocki, Dr. — Märcen und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier. Aus eigenen und fremden Sammlungen übersetzt. Hamburg 1892, Verlagsanstalt und Druckerei Actien-Gesellschaft (vormals J. F. Richter). 8° VIII + 188 pp.

³ Հմմտ. Հանդիսի Ա. 1887, Թ. 2 եւ 9 եւ 1890, Թ. 2:

տական եմ բազմահմուտ Հայազգի ծերունւոյ մը՝ Անտոն Պոսնեպը (Anton Bosnyak) անուն, որ ի Միւլպախ (Mühlbach) Թրանսիլվանիոյ մէջ կ'ապրի։ Այս անձը հաղորդած է ինձ գրոցոյ մէջ ամփոփուած սոյն երկրին Հայոց զըջներուն մեծ մասը, եւ շատ օգնած է ինձ նշոյները գերմաներէն թարգմանելու ժամանակ։ Հոս (գերմաներէն թարգմանութեամբ) լոյս տեսած կտորներուն հայ բնագրաց մեծ մասը պիտի հրատարակէ ինքն Գ. Մունցաթ իւր Եւրոպիոյ Հայոց վըսյ գրած մէկ երկասիրութեան մէջ, որ քիչ ժամանակէն լոյս կը տեսնէ։ Իսկ այս գերմաներէն թարգմանութիւնը շատ ճիշդ, գրեթէ բառ առ բառ եղած է, եւ շատ մը Հայ գիտնականներէ ալ սրբագրուած։ Կը յուսամ որ Հայոց ազգագրութեան այս նպատակը սիրալիր ընդունելութիւն կը գտնէ մասնագիտաց քով, եւ մարդկութեան պատմութեան շնորհածոյն կանգնելուն՝ թէեւ ամենափոքր քարիկով մը՝ նպաստածատեղց կ'ըլլայ¹։

Այս գրքով Ալիսյոքի ոչ միայն եւրոպական զըջաքնին մատենագրութեան մեծ արդիւնք մատուցած է, այլ նաեւ Հայ գիտութեան անդին ծառայութիւն մ'ըրած՝ կորստեան ձեռքէն կորցելով Հայ գաղթականութեան մ'առանցին մտաւոր կենաց փլուզները, զորոնք գուցէ քանի մը տասնեակ եռքն որոնելն ի զուրըլլայ։ Սակայն աւելի եւս մեծ պիտի ըլլայ արդիւնքն այն ժամանակ, երբ այս զըջներուն բուն սկզբնական բնագրերն անշուշտ տեղւոյն բարբառովն ինչպէս կը կարծենք, հրատարակուած ունենանք։ Ասով հրատարակութիւնն ազգագրական նկարագրին հետ կ'առնու միանգամայն ընդաւրսական նշանակութիւն՝ սպաւելու վտանգի մօտ գտնուող գաւառաբարբառի մը գոնէ բեկորները պահելով գիտութեան։ Գ. Մունցաթ, որ սոյն հրատարակութիւնը պիտի ընէ, այժմ կամաւ մտած է Ռուսաց ղեկնորական ծառայութեան մէջ իրբեւ բժիշկ, եւ գացած է յԱլգրովկա՝ Հայոց նկատմամբ նիւթեր հաւաքելու, ինչպէս կը հաղորդէ մեզ առանձինն թղթով թարգմանութեան հեղինակը։ Իսկ այն Հայ ծերունին, որուն օգնութեամբ ի գլուխ ելած է սոյն հաւաքածոյն, եւ զոր հեղինակս Անտոն Պոսնեպը կ'անուանէ, այս միջոցին մեռած է արդէն։

Ալիսյոքիին այս հաւաքածոյից մէջ ընդ առնել 60 առասպել ու զըջց կը գտնուի այլեւայլ ընդարձակութեամբ։ Հատ տեղեր գրուած են նաեւ կարեւոր ծանօթութիւնք հայկական զըջներու մէջ գտնուած այս կամ այն սեպհական աւանդութեան կամ կարծեաց իբր մեկնութիւն։ Այսպէս կը յիշուի այն՝ թէ ըստ Հայոց առակաց աւանդութեան «սեւ», եւ «ձերմակ», հսկաներ կան, որոնց առաջինը աւելի ստորերկրայ եւ դիւական եւ մարդիկ ու անասուններ հալածող էակներ են, իսկ վերջինք բարեբարոյ են եւ մարդկան բարեկամ, եւ երկնաբերձ լեռանց վըսյ շքեղ ապարանից մէջ կը բնակին, եւ կամ այն՝ թէ տեղւոյն Հայք վճիտ ջըոյ մէջ թքները մեղք կը համարին, եւն. (Ջըջց Բ)։ Այսպիսի մեկնութիւնք բաւական կան թուով. սակայն աւելի բաղմամբիւ ու ուրիշ կարգ կը համեմատութիւնք սոյն զըջներուն՝ մեծակայ ազգաց նման զըջաց հետ։ Ասոնց հարեանցի աննարկ մ'ալ կը բաւէ տեսնելու՝ որ սոյն Հայ զըջաց վըսյ քիչ ազդեցութիւն չեն ըրած գրացի ազգաց վէպիկները։ Եւ արդեամբք եթէ շատ բան կը գտնուի ասոնց մէջ բնիկ արեւելեան նկարագրաւ, ստուար մաս մ'ալ կայ, որ աւելի եւրոպական գոյն մ'առած է։ Քանի մը հառն արդէն բոլորովին օտար (այսպէս՝ գերմանական եւն) ծագում ունին (զոր օր. Ժէ եւն)։ Բայց Ալիսյոքի նաեւ ասոնք հաւաքած է Հայոց բերնէն, մանաւանդ որ նաեւ սոյն օտարաց շատերը քիչ շատ սեպհական աւելի կամ նուազ որոշ հայկական գոյն առած են։ Օտար զըջաց սոյն ազդեցութիւնը շատ բնական է, եթէ նկատենք տեղւոյն Հայոց այլեւայլ հանգամանքները։

Գրոցս վերը կայ նաեւ ոչ նուազագոյն յարգի յաւելած մը, որ տեղւոյն Հայոց առածներուն հաւաքածոյ մըն է։ Հաւաքուած առածներու թիւն է իբր 93։ Այս առածներուն մէջ շատ քիչերը կրնանք Պոլեովնայի Հայոց սեպհական համարիլ. մեծագոյն մասը սովորական են ամէն տեղւոյ եւ գաւառի Հայոց։ Թէ՛ առածներն եւ թէ՛ մանաւանդ զըջները կը ցուցնեն միանգամայն թէ ինչ երկարատեւ կեանք կ'ունենան ազգի մ'առանցն զըջց, առածք, աւանդութիւնք եւ անորոպապաշտ կարծիք նշոյնալեզու ազգի մը նաեւ դարեւով իրարմէ տարանշատ ապրող սերնդոց մէջ։

Հ. Բ. Տ.

¹ Հեղինակը յառաջաբանութիւնն աւարտած է 1891 տարւոյ Սեպտ. 1ին, եւ գիրքը լոյս տեսած է բուն 1891 տարւոյ վերջերք, թէեւ 1892 տարեթիւը կը կրէ վրան։ Հեղինակը կը բնակի յԵյնիէ կամ Եյնիէս՝ Վերմիտտանի թրանսիլվանիա (Wildbad Jegenye [Egereg], Siebenbürgen.)